

Janina Sawicka*

WIELOFUNKCYJNY ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH

1. POJĘCIE WIELOFUNKCYJNEGO ROZWOJU

Na obszarach wiejskich funkcjonalnie można wyodrębnić użytki rolne, tereny wiejskie wykorzystywane pozarolniczo, tereny parków krajobrazowych, rezerwatów, tereny uzdrowiskowe i rekreacyjne oraz te, które przeznaczono pod infrastrukturę i osadnictwo, a także nieużytki. Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oznacza tworzenie warunków do uzyskiwania dochodów z różnych źródeł, a także wykorzystanie terenów wiejskich pod różne, niezbędne dla życia mieszkańców, ekonomiczne i socjalne funkcje. Nie jest to nowa strategia rozwoju, bowiem jej pewne elementy można znaleźć zarówno w stosunkowo niedawnej, jak i odległej historii Polski, a ponadto jest powszechnie stosowana od wielu lat w krajach Unii Europejskiej¹. Pojawienie się koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w warunkach polskich było reakcją na problemy związane z koncentracją pozarolniczej działalności gospodarczej w miastach. Taki model rozwoju okazał się kosztowny i niekorzystny, ponieważ prowadził do licznych, negatywnych zjawisk zarówno w miastach, jak i na terenach wiejskich. Zaliczyć do nich można: kosztowne zjawisko migracji wahadłowej, kryzys mieszkaniowy w miastach, wzrost kosztów budowy nowej infrastruktury oraz degradacja środowiska naturalnego w miastach, a także niekorzystne procesy i deformacja podstawowych struktur demograficznych na wsi. Istotą koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju terenów wiejskich jest odejście od traktowania rolnictwa jako jedynej lub dominującej funkcji tych obszarów i większe niż dotychczas różnicowanie ich gospodarki. Zatem koncepcje wielofunkcyjnego rozwoju polegają na zrozumieniu, że dla wsi i jej mieszkańców równie

* Prof. nadzw. dr hab., Wydz. Ekonomiczno-Rolniczy, SGGW, Warszawa.

¹ A. P. Wiatrak, *Głos w dyskusji*, [w:] *Polityka regionalna w rozwoju obszarów wiejskich*, SGGW, Warszawa 1995; J. Wilkin, *Pozarolnicze funkcje obszarów wiejskich*, „Roczniki Naukowe” (Rzeszów) 1999, ser. A, t. 1, z. 3; M. Kłodziński, *Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*, SGGW, Warszawa 1997.

ważne, jak dotychczas rolnictwo, jest rozwijanie innych działów gospodarki oraz tworzenie nowych miejsc pracy w zawodach pozarolniczych.

2. TENDENCJE ZMIAN NA WIEJSKIM RYNKU PRACY W POLSCE I SPOSOBY ROZWIĄZYWANIA WYSTĘPUJĄCYCH PROBLEMÓW

Transformacja ustrojowa w Polsce spowodowała, że w wyniku utraty pracy w miastach do gospodarstw rolnych jako podstawowego źródła utrzymania powrócili tzw. chłopi-robotnicy, co zwiększyło skalę jawnego i ukrytego bezrobocia w rolnictwie. Sytuacja taka w połączeniu z pogarszaniem się opłacalności produkcji rolniczej wzmogła jeszcze bardziej zainteresowanie strategią wielofunkcyjnego rozwoju terenów wiejskich. Doprowadziło to w rezultacie do uwzględnienia jej w polityce, co znalazło odzwierciedlenie w dokumentach rządowych, takich jak: *Strategia dla Polski* oraz *Założenia polityki społeczno-gospodarczej dla wsi, rolnictwa i gospodarki żywnościowej do roku 2000* czy *Spójna polityka strukturalna rozwoju wsi i rolnictwa*, w których podkreślona została potrzeba rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich i poszukiwania na tej podstawie dróg do rozwiązania problemów rynku pracy i zapewnienia dochodów ludności wiejskiej i rolniczej. Ponadto dyskusja nad Paktem dla Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, jak i polskie propozycje wykorzystania środków przedakcesyjnych Unii Europejskiej, w ramach Programu Operacyjnego SAPARD, pokazały znaczenie, jakie w tego typu dokumentach nadaje się strategii wielofunkcyjnego rozwoju wsi, a w jej ramach wspieraniu rozwoju przedsiębiorczości i tworzeniu pozarolniczych miejsc pracy na wsi. Przykładowo: obok wsparcia dla rolnictwa, głównego filaru *Paktu dla wsi i rolnictwa*, pozostałe dwa filary to rozwój przedsiębiorczości i tworzenie pozarolniczych miejsc pracy oraz wspieranie kompleksowej polityki społecznej wobec wsi i rolnictwa, jak również rozwój otoczenia cywilizacyjnego obszarów wiejskich. Natomiast polska propozycja Programu Operacyjnego SAPARD została skonstruowana na podstawie dwu osi priorytetowych, przy czym pierwsza akcentuje poprawę efektywności sektora rolno-spożywczego, a druga poprawę warunków prowadzenia działalności gospodarczej i podkreśla znaczenie tworzenia nowych miejsc pracy na wsi. W ramach tej drugiej osi przewiduje się m. in. zadanie *Dotacje na inwestycje w dziedzinie różnicowania działalności gospodarczej na obszarach wiejskich*, którego celem jest zwiększenie liczby rolników, posiadających trwałe źródła dodatkowego dochodu osiąganego z działalności gospodarczej poza konwencjonalnym rolnictwem oraz tworzenie nowych, stałych miejsc pracy dla mieszkańców wsi. W związku z powyższym, należy stwierdzić, że strategia wielofunkcyjnego rozwoju terenów wiejskich, w tym

rozwój przedsiębiorczości na wsi, znalazła odzwierciedlenie w dokumentach rządowych, gdzie określone zostały priorytety polityki państwa wobec obszarów wiejskich.

3. CELE I KIERUNKI WIELOFUNKCYJNEGO ROZWOJU WSI

Głównym celem wielofunkcyjnego rozwoju terenów wiejskich jest poprawa warunków życia i pracy rodzin zamieszkałych na wsi oraz przybliżenie jakości życia ludności wiejskiej do poziomu ludności miast. Tradycyjna wieś przejmuje nowe funkcje, coraz liczniejsze i bardziej wyspecjalizowane, takie jak przetwórstwo surowców rolniczych, dystrybucja żywności, usługi turystyczno-wypoczynkowe, socjalne itd. Proces ten przyspiesza przemiany strukturalne, stwarzając przymus (konieczność) stałego lub częściowego odchodzenia od rolnictwa. Jest to warunkiem modernizacji tego sektora oraz powstania nowej infrastruktury społeczno-ekonomicznej, zmniejszenia bezrobocia i rozwoju przedsiębiorczości, która jest warunkiem każdego wzrostu gospodarczego².

Z rozwojem funkcji pozarolniczych na terenach wiejskich ściśle wiąże się problem restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa, gdyż nie ulegnie ono zasadniczym przeobrażeniom, jeśli nie zmieni się jego bezpośrednie, społeczno-ekonomiczne otoczenie. Wskazują na to również doświadczenia krajów rozwiniętych, gdzie rozwinięte rolnictwo jest skutkiem dynamicznego rozwoju sektora pozarolniczego, w tym głównie działów pracujących na potrzeby rolnictwa (*up stream industries*). Obserwując tendencje w rolnictwie krajów zachodnich, można ponadto przyjąć tezę, iż zmniejszeniu rangi produkcji rolniczej w kategoriach zatrudnienia i wytworzonej PKB towarzyszyć będzie jego modernizacja oraz umacnianie się gospodarstw silnych ekonomicznie oraz wypadanie jednostek słabych i nieefektywnych. Niezbędnym jednak tego warunkiem jest rozwój aktywności w działalnościach pozarolniczych szczególnie w regionach o bardziej rozdrobnionej strukturze rolnictwa³. Należy więc stworzyć szansę zatrudnienia dla tych, którzy chcą zrezygnować z pracy w rolnictwie, aby mogli pozostać nadal na wsi. Pojawianie się bowiem na terenach wiejskich nowych funkcji gospodarczych i nowych form aktywności powoduje stopniowe wchłanianie siły roboczej uwalnianej z rolnictwa i poprzez proces przemian strukturalnych, z czasem uruchamia się mnożnikowy mechanizm rozwoju wsi i rolnictwa.

² J. Kania, *Rozwój przedsiębiorczości na wsi i alternatywne źródła dochodów*, [w:] *Materiały konferencyjne z rzeszowskiego forum rolniczego*, FAPA, Rzeszów 1995; M. Kłodziński, *Wielofunkcyjny rozwój...*; K. Duczkowska-Małysz, *Rola programu SAPARD w rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej*, [w:] *Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w warunkach integracji z Unią Europejską*, PAN IRWiR, AR w Szczecinie, Warszawa 2000, s. 18–29.

³ J. Kania, *Rozwój przedsiębiorczości...*

Proces tworzenia miejsc pracy pozarolniczej na wsi lub w małych miastach, stanowiących lokalne centra gospodarcze, jest działaniem mogącym poprawić efektywność rolnictwa poprzez wzrost wydajności pracy tam zatrudnionych, jak również oddziaływania na rzecz koncentracji w rolnictwie, gdyż przemiany strukturalne w tym sektorze nabierają przyspieszenia wtedy, gdy struktura ziemi i kapitału dostosowuje się do malejącego zatrudnienia, a nie wtedy, gdy rolnictwo jest przeludnione⁴.

4. POSTAWY ROLNIKÓW WOBEC PRZEMIAN ZACHODZĄCYCH W POLSKIEJ GOSPODARCE

Transformacja gospodarki polskiej wywołuje duże zróżnicowanie zachowań rolników i sposobów dostosowawczych poszczególnych gospodarstw. Zależy to w znacznej mierze od stopnia przedsiębiorczości producentów, a więc umiejętności dostrzegania szans produkcyjno-dochodowych, jakie pojawiają się w gospodarstwie i w jego otoczeniu (przedsiębiorczość nakazuje bowiem wytwarzać to, co w danych warunkach można sprzedać, co najlepiej dostosowane jest do siły wytwórczej gospodarstwa oraz co gospodarz z przyczyn swego zawodowego przygotowania i zamiłowania najlepiej potrafi⁵). Stąd też część dotychczasowych producentów rolnych, będąc niezależnymi, nauczonymi od dawna liczenia na samego siebie, często twórczymi ludźmi inicjatywy, skutecznie przystosowuje się do warunków obecnej gospodarki, stając się rolnikami – przedsiębiorcami, tj. właścicielami kapitału, kierującymi przedsięwzięciem mającym na celu „zyskowną” sprzedaż dóbr i usług – nie rzadko w ogóle lub słabo związanych z gospodarką rolną⁶. Ponadto, jak wykazują badania⁷, mieszkańcy wsi (w tym rolnicy) są otwarci na nowe możliwości gospodarowania na obszarach wiejskich, związane z wielofunkcyjnym ich rozwojem, oraz skłonni do działań przedsiębiorczych, co może stanowić istotną przesłankę dla rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej na tych terenach. Wyniki badań wskazują, że wśród mieszkańców wsi prowadzenie własnej firmy jest zajęciem bardziej atrakcyjnym niż prowadzenie

⁴ D. Zając, *Pozarolnicza działalność gospodarcza rolników w regionie podkarpackim*, Warszawa 2000 (maszynopis pracy doktorskiej w bibliotece SGGW).

⁵ S. Moszczeński, *Gospodarstwo wiejskie a nauka*, SGGW, Warszawa 1996; S. Urban, *Przedsiębiorczość w przemyśle spożywczym*, [w:] *Przedsiębiorczość w agrobiznesie, a rozwój terenów wiejskich*, AR w Krakowie, Wydział Ekonomii w Rzeszowie, Rzeszów 1997.

⁶ I. Sikorska-Wolak, *Przedsiębiorczość w teorii i praktyce*, [w:] *Rola małych i średnich przedsiębiorstw w rozwoju obszarów wiejskich*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2000.

⁷ B. Fedyszak-Radziejowska, *Mieszkańcy wsi, elity oraz liderzy a rozwój wiejskiej przedsiębiorczości*, [w:] *Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w warunkach integracji z Unią Europejską*, IRWiR PAN, AR w Szczecinie, Warszawa 2000; A. Hałasiewicz, A. Kaleta, *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich – wybrane aspekty*, FAPA, Warszawa 2000.

gospodarstwa rolnego. Z kolei wśród rolników „własna firma” przegrywa z gospodarstwem rolnym, chociaż prawie co piąty z nich chciałby ją prowadzić. Wyniki tych badań wskazują także na znacznie większą atrakcyjność przedsiębiorczości jako perspektywy dla młodych osób niż na realną możliwość dla starszych. Młodszy mieszkańcy wsi, w tym rolnicy, częściej niż starsi, wybierają firmę jako atrakcyjne zajęcie zarobkowe. Starsi respondenci (powyżej 55 roku życia) rzadziej myślą o własnej firmie i to zarówno dla siebie, jak i dla swoich dzieci. Zatem w świetle prowadzonych badań trudno podtrzymywać obiegowe opinie o rolnikach, jakoby za żadną cenę nie zamierzali zrezygnować ze swoich gospodarstw rolnych. Interesujące jest bowiem, że jedynie około połowa badanych rolników twierdzi, iż chciałaby nadal prowadzić swoje gospodarstwa rolne, a mieszkańcy wsi, w tym także rolnicy, rzadko myślą o gospodarstwie rolnym jako o przyszłym zajęciu dla swoich dzieci. Rolnicy wyrażają opinie, świadczące o dużej gotowości do rezygnacji z prowadzenia gospodarstwa rolnego, pod warunkiem, że mogliby znaleźć inną pracę. Wówczas najczęściej oddaliby ziemię w dzierżawę. Natomiast byłoby gotowi ją sprzedać przede wszystkim z powodów ekonomicznych, np. opłacalna inwestycja poza rolnictwem, wysoka cena sprzedaży ziemi i zły stan zdrowia, skłoniłyby do tego prawie połowę badanych rolników. W związku z powyższym nie można się zgodzić z tezą, że tradycyjny, agrarystyczny stosunek do ziemi jest główną mentalną przeszkodą blokującą rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich. Ponadto o skłonnościach mieszkańców wsi (w tym rolników) do działań przedsiębiorczych mogą świadczyć również odpowiedzi na pytanie o przeznaczenie tzw. wolnych pieniędzy. Otóż dominuje wśród nich tzw. orientacja na rodzinę (pomoc dzieciom w zdobyciu wykształcenia, w urzędzeniu się itp.), ale zaraz drugą w kolejności jest tzw. orientacja na przedsiębiorczość (inwestycje, spłaty kredytów, założenie firmy itp., a w przypadku rolników najczęściej inwestycje w gospodarstwo rolne). Z kolei tzw. orientacja na bezpieczeństwo, czyli przeznaczanie pieniędzy na oszczędności, dokładanie do pensji, emerytur, rent itp., to wybór głównie najmłodszych (do 24 lat) oraz najstarszych (powyżej 55 lat) mieszkańców wsi, a najmniejsze znaczenie ma tzw. orientacja na konsumpcję, czyli zakup samochodu, podróże itp. Dodatkowo badania przeprowadzone w Katedrze Doradztwa Rolniczego SGGW pokazują, że rolnicy widzą potrzebę zmian i aktywizacji gospodarczej wsi. Otóż twierdzą oni, że „nikt nie przyjdzie z zewnątrz i nie zmieni wsi, lecz trzeba ją zmieniać samemu, nikt z zewnątrz nie podejmie na wsi wielu potrzebnych inicjatyw, muszą to robić sami mieszkańcy (w tym rolnicy), zmiana sytuacji społeczno-politycznej pozwala na podejmowanie działań przynoszących wymierne korzyści, na wsi przy

słabo rozwiniętym zapleczu usługowym można podejmować wiele opłacalnych działalności, w gospodarstwach tkwi wiele możliwości, które można wykorzystać z pożytkiem dla siebie i innych, przygotowanie, jakie posiadają rolnicy, można wykorzystać w działalności pozarolniczej itp.”⁸. Wyniki omawianych badań wskazują również na to, iż rolnicy, którzy rozpoczęli pozarolniczą działalność gospodarczą, sądzą, że wartości, jakie ona przynosi (zarówno materialne, jak i niematerialne) warte są wysiłku. Podjęta działalność – ich zdaniem – daje satysfakcję, możliwość sprawdzenia samego siebie, odkrywania czegoś nowego, które to wartości w połączeniu z korzyściami materialnymi wzmocniają chęć działania.

5. ROZWÓJ MAŁEGO I ŚREDNIEGO BIZNESU

W warunkach polskich, jak dotychczas, idea *small-businessu* realizowana jest nie tyle poprzez systemowe wsparcie rządu, ile w wyniku własnych inicjatyw i możliwości kapitałowych mieszkańców. Ogranicza to z pewnością rozmiary przedsiębiorczości i wpływa na wysokość ponoszonych nakładów inwestycyjnych na założenie i rozwój własnej firmy (małe przedsiębiorstwa mają utrudniony dostęp do finansowania bankowego, przede wszystkim ze względu na brak historii kredytowej, która ułatwia ocenę wiarygodności firmy oraz ze względu na brak zabezpieczeń wymaganych przez banki, dlatego też niewiele z nich korzysta z kredytów, przy czym dotyczy to także rolników prowadzących działalność pozarolniczą). Dlatego przedsiębiorczość w Polsce rozwinęła się przede wszystkim w dziedzinach nie wymagających znacznego kapitału, jak np. handel, a w jej strukturze mały udział ma działalność rzemieślnicza czy produkcyjna, które z reguły są kapitałochłonne i wymagają dłuższego okresu amortyzacji. Ponadto, biorąc pod uwagę zmiany w rolnictwie i w jego otoczeniu w latach dziewięćdziesiątych, należy zauważyć, że rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich odbywał się w warunkach znacznych ograniczeń i w małym stopniu wpłynął na aktywizację gospodarki wiejskiej⁹.

⁸ E. Jachimowicz, *Potrzeby i motywy podejmowania pozarolniczej działalności gospodarczej*, [w:] *Doradztwo rolnicze a kształtowanie się przedsiębiorczości rolników*, SGGW – Katedra Doradztwa Rolniczego, Warszawa 1995.

⁹ J. Hybel, *Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw*, [w:] *Rola małych i średnich przedsiębiorstw...*; E. Niedzielski, *Rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw na obszarach wiejskich*, *Roczniki Naukowe Warszawa-Poznań-Zamość* 2000, ser. A, tom 2, z. 1; J. Sawicka, *Psychospołeczne uwarunkowania przedsiębiorczości kobiet*, [w:] *Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich poprzez rozwój drobnej przedsiębiorczości*, t. II, SGGW, Warszawa 1998.

5.1. Formy pozarolniczej przedsiębiorczości oparte na zasobach gospodarstw rolniczych

Prywatna własność ziemi, działek budowlanych oraz różnego rodzaju budynków i budowli na wsi stanowi korzystniejszą niż w mieście podstawę rozwoju przedsiębiorczości i podejmowania pracy na własny rachunek, ponieważ ułatwia to podejmowanie nowych przedsięwzięć bez kosztownych inwestycji. Sprzyja temu również korzystne środowisko naturalne na wsi wraz z jego zasobami surowcowymi. Zatem strategią rozwojową drobnych, małoobszarowych gospodarstw rolnych może być dywersyfikacja (urozmaicenie, wprowadzenie różnorodności), tj. wykorzystanie środków, jakimi dysponuje gospodarstwo rolne do rozwijania działalności do tej pory nie występujących, które należy rozpatrywać w dwóch głównych aspektach: tworzenie przedsięwzięć typu *small business* w sferze pozarolniczej oraz poszerzanie aktywności gospodarstw rolnych w kierunku tych, które znajdują łatwiejszy zbył. Dywersyfikacja pierwszego typu, określana jako „strukturalna”, wymaga zmian w świadomości rolnika, gdyż polega na uruchomieniu działalności nie związanej z rolnictwem. Natomiast dywersyfikacja oparta na gospodarstwach rolnych (drugi typ) nie wymaga tak gruntownych zmian. Jeśli nowa działalność ma wobec rolnictwa charakter komplementarny, np. agroturystyka, przetwórstwo rolno-spożywcze, usługi rolnicze itp., wówczas istnieje szansa harmonijnego rozwoju. Stwarza to bowiem możliwość optymalnego wykorzystania zasobów znajdujących się w gospodarstwie rolnym czy domowym. Odmienna jest sytuacja, jeśli nowe przedsięwzięcie powstaje niejako „obok” gospodarstwa rolnego, pełniąc wobec niego funkcję konkurencyjną. Konkurencja ta dotyczy głównie czynnika pracy, przynosząc w konsekwencji ekstensyfikację produkcji rolniczej, ograniczenie lub likwidację chowu zwierząt, a w dalszej kolejności odłogowanie pól. Z reguły pomieszczenia inwentarskie czy gospodarcze zostają adaptowane do nowej funkcji (sklep, zakład produkcyjny, magazyn itp.), co oznacza trwałą rezygnację z dotychczasowego modelu prowadzenia gospodarstwa. Należy oczekiwać, że w przyszłości właściciele takich gospodarstw część areału będą wydzierżawiać lub też odsprzedawać innym mieszkańcom wsi, co może przyspieszać proces koncentracji ziemi oraz wpływać na polaryzację obszarów gospodarstw¹⁰. Zatem uruchamianie pozarolniczej działalności gospodarczej i zarobkowanie w ten sposób poza rolnictwem może wpływać na gospodarstwo rolne w dwojaki sposób. Może stymulować mianowicie produkcję rolniczą, dzięki dodatkowym środkom finansowym albo wręcz odwrotnie – może osłabiać zainteresowanie rolników jej intensyfikacją. Związane jest

¹⁰ S. Makarski, *Uwarunkowania i rezultaty rozwoju przedsiębiorczości w agrobiznesie*, „Roczniki Naukowe” (Rzeszów) 1999, ser. A, t. 1, z. 3.

to bowiem ze swobodnym przepływem kapitału pomiędzy gospodarstwem rolnym a dodatkową działalnością. Może to doprowadzać również do konfliktu funkcji realizowanych w gospodarstwie rolnym. Tak więc pozarolnicza działalność rolników, zależnie od swojej specyfiki, może być zarówno szansą dla rozwoju rolnictwa, jak też jego zagrożeniem. Tym niemniej jest to w realiach polskiej rzeczywistości, zdeterminowanej niekorzystnymi relacjami ziemi i pracy do kapitału oraz dysparytetem dochodu rolniczego, jedna z szans wyjścia przynajmniej części gospodarstw rolnych z zapaści ekonomicznej.

6. BARIERY I OGRANICZENIA WIELOFUNKCYJNEGO ROZWOJU WSI

Powstawanie drobnych przedsiębiorstw pozarolniczych na obszarach wiejskich jest obiektywnym procesem zachodzącym w gospodarce rynkowej oraz warunkiem poprawy sytuacji dochodowej i poziomu życia ludności wiejskiej. Jednak rozwój tego typu przedsiębiorstw dokonuje się znacznie wolniej na wsi niż w miastach, a przyczyn takiej sytuacji należy upatrywać przede wszystkim w występujących tu barierach. Bariery ograniczające prowadzenie pozarolniczej działalności gospodarczej są takie uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne środowiska biznesu, które osłabiają dynamikę powstawania nowych przedsiębiorstw, zmniejszają możliwości rozwoju firm istniejących lub przyspieszają upadanie drobnej przedsiębiorczości¹¹.

W polskiej gospodarce do niekorzystnych uwarunkowań zewnętrznych działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich zaliczyć można: bariery rynkowe (znaczne rozproszenie rynku i klientów, co utrudnia pozyskanie tych ostatnich, wysokie koszty zarówno zaopatrzenia i dostawy, jak i promocji, ograniczony i niestabilizowany popyt na produkty i usługi wynikający z niskiego poziomu dochodów ludności wiejskiej oraz z występującego na wsi znacznego bezrobocia, rosnące bariery eksportowe, będące skutkiem wdrażania międzynarodowych standardów np. jakościowych, sanitarnych itd.), finansowe (brak kapitału inwestycyjnego, niedostatecznie rozwinięty system finansowy wspierania rozwoju drobnej przedsiębiorczości, brak istotnego wsparcia finansowego przez budżet państwa), tzw. bariery strategiczne, wynikające z braku długookresowej strategii rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw i niestabilności polityki względem tego sektora gospodarki (czyli bariery w obszarze rynku pracy i ustawowych regulacji stosunków pracy, obowiązujący system ubezpieczeń społecznych, wysoki poziom obciążeń podatkowych i częste zmiany przepisów podatkowych), bariery związane z samą produkcją oraz z czynnikami produkcji kształtującymi efektyw-

¹¹ J. Sawicka, *Założenie i prowadzenie małego przedsiębiorstwa*, SGGW, Warszawa 2000.

ność i dochodowość, bariery organizacyjne sfery produkcji i rynku, infrastrukturalne (głównie w zakresie infrastruktury technicznej i telekomunikacyjnej, której rola będzie ciągle wzrastać wraz z rozwojem cyfrowych technik przekazu informacji), niedostateczna promocja regionu (gminy), niski poziom wykształcenia ludności wiejskiej i związana z nim bariera kadrowa (brak siły roboczej o określonych kwalifikacjach) oraz bariera małej aktywności społeczności wiejskiej na rzecz lokalnego rozwoju i niskiej kreatywności tej ludności w podejmowaniu pozarolniczej działalności gospodarczej, brak wykształconych wzorców do podejmowania nowej działalności gospodarczej, mała dostępność edukacji, oświaty, doradztwa i informacji, brak nawyku planowania i myślenia perspektywicznego, bariery lokalowe, administracyjne i prawne (niestabilność i niejasność przepisów, mała sprawność instytucji wiejskich), postawy społeczne wobec przedsiębiorców, pogłębiające się różnice między ośrodkami miejskimi i obszarami wiejskimi, a także rosnące nierówności regionalne.

Z kolei wśród barier wewnętrznych środowiska przedsiębiorców występują takie, jak: mała solidarność i dezintegracja, niechęć do podejmowania wspólnych inicjatyw i kooperacji, brak umiejętności w nawiązywaniu kontaktów z ludźmi i otwarcia się na innych partnerów, brak silnych organizacji reprezentujących interesy tego środowiska, słaba znajomość programów krajowych i międzynarodowych wspierających lokalną przedsiębiorczość, występowanie wysokiego ryzyka kupieckiego, co jest następstwem niesolidności i braku etyki wśród niektórych kontrahentów czy partnerów, brak doświadczenia i dostatecznych umiejętności w prowadzeniu podjętej działalności.

Pokonywanie większości barier w rozwoju drobnej przedsiębiorczości polega na dostarczaniu lub poprawie dostępności różnych czynników niezbędnych do uruchomienia, funkcjonowania i dalszego rozwoju pozarolniczego przedsięwzięcia gospodarczego, przy czym działania takie mogą i powinny być realizowane w różnorodny sposób.

Analizując występujące na obszarach wiejskich bariery funkcjonowania i rozwoju drobnej przedsiębiorczości, wydaje się, że znacznym ich ograniczeniem byłoby m. in.: obniżenie podatków od osób fizycznych i prawnych, uproszczenie przepisów podatkowych, w tym także możliwość tworzenia nie opodatkowanej rezerwy na inwestycje, obniżenie wysokości składek na ubezpieczenie społeczne i zmiany prawa pracy zwiększające mobilność rynku pracy, większe wykorzystanie kredytów bankowych przez przedsiębiorców, czemu powinno sprzyjać dekapitalizowanie i dalsze rozwijanie systemu poręczeń kredytowych dla małych i średnich przedsiębiorstw, opracowanie uregulowań prawnych leasingu czy funduszy inwestycyjnych typu *venture*, nowelizacja ustawy o zamówieniach publicznych, aby ułatwić dostęp małych i średnich firm do zamówień rządowych i samorządowych, tworzenie szeroko

rozumianej edukacji dla rozwoju przedsiębiorczości, zmiana stosunku lokalnej ludności do grupy przedsiębiorców, tak aby widziała ona w nich siłę napędową gospodarki, jednak to wymaga czasu i zależy także w dużym stopniu od samych przedsiębiorców (wykorzystywanie instrumentu *public relations*). Ponadto wydaje się, że zagrożeniem dla drobnej przedsiębiorczości w przyszłości, w warunkach postępującej integracji europejskiej i globalizacji gospodarki światowej, jest brak powiązań kooperacyjnych i współpracy między małymi i dużymi przedsiębiorstwami, co – jak pokazuje praktyka w krajach zachodnich – w znacznym stopniu ułatwia przystosowanie tych pierwszych do warunków konkurencji na rynku. Również w tym względzie konieczne jest doskonalenie mechanizmów rynkowych oraz systemu informacji (szczególnie ważna w stymulowaniu przedsiębiorczości na wsi jest informacja rynkowa, dotycząca aktualnych cen, kształtowania się popytu i podaży, kredytów, ubezpieczeń, podatków, przepisów prawnych, obsługi bankowej itp., w przekazywaniu której ważną rolę powinny odgrywać Ośrodki Doradztwa Rolniczego).

7. ROLA PAŃSTWA WE WSPIERANIU ROZWOJU WIELOFUNKCYJNEGO ROZWOJU WSI

W krajach posiadających wystarczające możliwości finansowe i instytucjonalne państwo wspiera działania doprowadzające do przełamania barier zacofania i niedorozwoju, co jest cechą znacznej części terenów wiejskich, gdyż bez interwencji państwa wolny rynek jeszcze bardziej pogłębiałby istniejące w tym zakresie różnice międzyregionalne. Niedorozwój obszarów wiejskich jest spowodowany słabymi bodźcami do inwestowania na tych terenach, co bierze się głównie z niedostatku infrastruktury, braku miejscowego kapitału oraz niskich kwalifikacji lokalnej ludności. Dlatego konieczna jest pomoc państwa w zakresie budowy infrastruktury wiejskiej, która jest głównym warunkiem napływu inwestycji i rozwoju przedsiębiorczości na tym terenie. Natomiast modernizacja rolnictwa i restrukturyzacja wsi, jako kierunki polityki państwa wobec obszarów wiejskich, muszą być realizowane równolegle, z wyraźnym położeniem akcentów na łagodzenie narastającego na wsi problemu bezrobocia, w tym także bezrobocia ukrytego.

Dla przyszłego rozwoju gospodarczego niezbędne jest także tworzenie nowego układu instytucjonalnego, zdolnego do identyfikowania i rozwiązywania problemów lokalnej gospodarki. Konieczne jest także zwiększenie zaangażowania środków budżetu państwa wspierających instytucje otoczenia biznesu (doradcze, finansowe, inkubatory przedsiębiorczości, lokalne fundusze poręczeniowe itp.), a tym samym zwiększających dostęp drobnej przedsiębiorczości do nowych technologii, informacji, doradztwa i kształcenia.

W programach wspierania przedsiębiorczości na szczeblu centralnym powinien być zatem położony nacisk na doskonalenie ogólnie przyjętych w skali kraju rozwiązań prawnych, finansowych i organizacyjnych, normujących funkcjonowanie przedsiębiorstw, a także na usprawnianie systemów zapewniających firmom świadczenie usług doradczych, informacyjnych i szkoleniowych. Z kolei na szczeblu regionalnym i lokalnym należy zmierzać do pogłębiania współpracy władz tych szczebli oraz różnych instytucji na rzecz rozwoju przedsiębiorczości. Stworzenie większych ułatwień dla małego i średniego biznesu wiejskiego przyniesie bowiem w dalszej perspektywie znaczne korzyści gospodarcze w postaci pilnie potrzebnych nowych miejsc pracy, a tym samym stopniowo będzie rozładowywać napięcia społeczne i ożywi gospodarkę tych terenów. Z kolei umocnienie drobnej przedsiębiorczości pozarolniczej na obszarach wiejskich wymaga przede wszystkim: stabilnych makroekonomicznych uregulowań, zintegrowanych działań władz państwowych i lokalnych oraz służb doradczych i innych instytucji wspierających przedsiębiorczość, pozyskania inwestorów z zewnątrz (w tym kapitału zagranicznego), rozwoju współpracy transgranicznej, zorganizowanej promocji i monitoringu działalności prowadzonej przez małe przedsiębiorstwa, rozszerzenia wszelkich form kształcenia ludności wiejskiej, wsparcia dla podejmowania alternatywnych przedsięwzięć przez rolników, tworzenia banków wyspecjalizowanych w obsłudze małych firm, powołania funduszu wspomagania działalności innowacyjnej w małych przedsiębiorstwach, rozwoju firm doradczych i informacyjnych, utworzenia konsorcjów eksportowych dla małych firm, stworzenia rynku sprzedaży akcji małych przedsiębiorstw, wypracowania i realizacji koncepcji rozwoju lokalnych ośrodków wzrostu (wsi kluczowych, centrów rozwoju), pełniących w układzie gminy rolę stimulatora rozwoju gospodarczego, uruchamiania działalności gospodarczej na większą skalę (proces urbanizacji i małego uprzemysłowienia terenów wiejskich, w tym rozwój przemysłu terenowego), dającej większą możliwość zatrudnienia lokalnych zasobów pracy oraz powstawanie znacznej liczby drobnych firm kooperujących z jednostkami podstawowymi, zwłaszcza w rejonach o mniej sprzyjających warunkach dla rozwoju drobnej przedsiębiorczości i zagrożonych wysokim bezrobociem strukturalnym.

8. PERSPEKTYWY WIELOFUNKCYJNEGO ROZWOJU WSI I ROLNICTWA W POLSCE

Obecnie rolnicy najchętniej podejmują się prowadzenia takich rodzajów przedsięwzięć gospodarczych, które nie wymagają dużego nakładu kapitału, a jego obrót jest znaczny w stosunkowo krótkim czasie. Z kolei w strukturze działalności pozarolniczej rolników, według grup obszarowych gospodarstw,

można zaobserwować, iż w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa rośnie udział pozarolniczej działalności produkcyjnej, związanej głównie z przetwórstwem rolno-spożywczym, oraz usług transportowych i rolniczych, zaś usługi budowlane prowadzone są częściej przez rolników posiadających gospodarstwa obszarowo mniejsze. Stąd też można wnioskować, że o ile w gospodarstwach obszarowo mniejszych działalność pozarolnicza rolników jest najprawdopodobniej spowodowana uzyskiwaniem przez nich niskich dochodów z produkcji rolniczej i poszukiwaniem w ten sposób dodatkowych źródeł dochodów, to właściciele gospodarstw obszarowo większych, podejmując taką działalność kierują się zwłaszcza możliwością wykorzystania surowców oraz zasobów majątku trwałego z własnego gospodarstwa rolnego, co należy uznać jako działanie racjonalne, gdyż umożliwia zagospodarowanie i szybkie przetworzenie surowców oraz poprawę efektywności wykorzystania majątku¹². Przedsiębiorczość pozarolnicza (w tym także rolników) rozwinęła się mocno w rejonach wokół większych ośrodków miejskich (znacznym stopniu koncentracji ludności, znaczących rozmiarów rynku pracy), tam gdzie była odpowiednia infrastruktura techniczna, większa zamożność ludności, duży popyt, wysokie dochody własne gmin, dogodny położenie względem rynku zbytu (obecność głównego szlaku komunikacyjnego), lepsza orientacja rynkowa mieszkańców lub gdzie istniały tradycje prowadzenia biznesu, a także tam, gdzie znajdowali się ludzie lepiej wykształceni, przedsiębiorczy oraz liderzy.

Wraz z występującymi zmianami w funkcjonowaniu otoczenia rynkowego gospodarstw rolnych, związanymi przede wszystkim z rozwojem przedsiębiorczości, dokonują się także przemiany w świadomości i metodach działania samych rolników. Stopniowo zwiększa się akceptacja sektora prywatnego na wiejskim rynku, a rolnicy, adaptując się do realiów wolnorynkowych, podejmują różnego rodzaju pozarolnicze przedsięwzięcia gospodarcze. Poza tym w procesie przemian strukturalnych rolnictwa indywidualnego należy się spodziewać polaryzacji gospodarstw rolnych. Na jednym biegunie skupiać się będzie zbiorowość gospodarstw silnych ekonomicznie, nastawionych na produkcję towarową. W większości są to duże obszarowo gospodarstwa. Na drugim biegunie natomiast znajdują się gospodarstwa określane jako „pomocnicze” lub „socjalne”, zazwyczaj prowadzone przez rodziny posiadające główne źródło dochodu z pracy poza rolnictwem. Są to zazwyczaj gospodarstwa mniejsze obszarowo i o niskiej towarowości.

¹² M. Grzybek, *Uwarunkowania i rozwój przedsiębiorczości w agrobiznesie*, „Zeszyty Naukowe AR w Krakowie” (Kraków) 1998, nr 239 ; I. Sikorska-Wolak, *Przedsiębiorczość...*

Janina Sawicka

MULTIFUNCTIONAL RURAL AREA DEVELOPMENT
(Summary)

Polish economy nowadays, subjects to the threefold restructuring: globalisation, transformation process to the market rolls and as a precession country must adopt to the European Union goals and institutions.

The paper presents theoretical as well as practical aspects of rural development in Poland. Discussion on theory contains definitions of rural areas, their multifunctional and rural entrepreneurship development. Barriers and limitations to rural areas development and the assistants of public means supporting rural area development, were discussed.

Wzrost w naszym życiu społecznym. Niektóre z decyzji w obszarach administracyjnych miały wpływ na przewidziane warunki. Przynajmniej Polakom praca do posiadania gospodarstwa i swobody w gospodarstwie gospodarką rolno-wydobywczą nie tylko w postaci warunków naturalnych i technicznych, ale również w postaci warunków ekonomicznych i politycznych. Wzrost w naszym życiu społecznym. Niektóre z decyzji w obszarach administracyjnych miały wpływ na przewidziane warunki. Przynajmniej Polakom praca do posiadania gospodarstwa i swobody w gospodarstwie gospodarką rolno-wydobywczą nie tylko w postaci warunków naturalnych i technicznych, ale również w postaci warunków ekonomicznych i politycznych.

Przeobrażenie demograficzne w naszym kraju spowodowało, że „wzrostyka handlowa” stała się interesem nie tylko Polaków, ale również Litwinów, Białorusinów, Ukraińców, Litwinów i obywateli innych państw dawnego „obozu socjalistycznego”. Szeroką grupą zainteresowanych w tym zakresie są również miejscowi mieszkańcy. Najbardziej interesujący ich jest w Polsce bycie turystami.

1. ZAKRES GŁÓWNA PRACY PRZYJAZDÓW DO POLSKI

W latach 1999-2000 zakres – jako główna przyczyna przyjazdu do Polski – deklarowało od 20 do 30% obywateli w przekraczających granice. Największy udział takich wycieczek (41,6%) miał miesiąc wrzesień 1999. Podobna charakterystyka wykazywały wycieczki w innych krajach. W rekordowym był rok 1991 – 43,6%.

Według danych Ministerstwa Gospodarki, Polska – dzięki małym cenom politycznym i gospodarczym, jak i technicznym – stała się atrakcyjnym miejscem kuracji wypoczynkowej. W tym celu w roku 1996 dwa

* Dr. Janina Sawicka, Uniwersytet Łódzki.
 ** Według raportu GUS 2001, GUS, Warszawa 1995; Raport o rozwoju turystyki w Polsce 1999, GUS, Warszawa 1999; Raport o rozwoju turystyki w Polsce 2000, GUS, Warszawa 2000.